

Some verbal constructions of the middle Persian in the texts of Southwest Persian type (A discussion on the introduction of a type of Persian language)

Hamed Nowrouzi^{1*}

Abstract

Linguistic analysis of the texts of the period of development of the Persian language shows that during this period, a standard Persian language had not yet been formed. For this reason, in the domain of the spread of this language, texts full of dialectal elements are formed. One of the varieties of Persian, which has not been studied independently for some reasons, is the southwestern variety. In this article, the purpose of which is to introduce the southwest Persian variety, by examining some of the oldest surviving texts of this linguistic variety, we will examine some of the current constructions surviving from the middle period in this variety: 1/ passive stem; 2/ artificial stem; 3/ transitive suffix -ēn; 4/ subjunctive construction; 5/ verbal prefix by-. Of course, in some of these constructions, the verbal characteristics of the MP have been expanded and new verbal structures have been formed. After examining the above-mentioned cases, it becomes clear that the southwest Persian variety, probably due to its proximity to the area of Middle Persian prevalence, has many of the verbal characteristics of this period in the time frame it has kept in itself.

Keywords: New Persian, Middle Persian, passive stem, artificial stem, subjunctive construction.

Extended Abstract

1. Introduction

One of the varieties of Persian language whose texts and characteristics have not been introduced and studied in Iran is the Southwest variety. This variety of Persian is mostly described on the basis of Persian texts in Hebrew script. Jewish-Persian literature is a group of texts whose language is Persian (and more precisely, different varieties of Persian), written in Hebrew script. "The southwestern texts are geographically closer to MP, and for this reason,

---

1. Associate Professor of Persian Language and Literature, University of Birjand, Birand, Iran.
(Corresponding Author: hd_noruzi@birjand.ac.ir)

linguistically, they have preserved more characteristics of MP". In this research, based on the methods of historical linguistics and dialectology, we will show the verbal constructions left over from the middle period in Southwest Persian texts.

2. Theoretical Framework

Based on the theoretical framework of the current research, the southwest geographic variety, like other geographic varieties, has common characteristics that are known as "variety" in short. The above-mentioned selected texts are part of the texts that have remained and can represent the old dialect of that area. In this research, we will only focus on the common features of the southwestern variety of Persian language in the field of verbs.

3. Methodology

The data of this research has been collected based on the corpus of written texts. To collect these data, only those texts were used that were written in the southwestern part of Iran. These texts are: 1. Law Report of Ahvaz (LRA) (Margoliuth, 1899); 2. Commentary on Ezekiel (Ez) (Gindin, 2007) (in this article, only the southwestern part of the commentary is used); 3. Commentary on Joshua or Early Jewish-Persian Argument (EJA) (MacKenzie, 1999); 4. Pentateuch of Vatican (PV) (Paper 1965a, b & 1966) and 5. Pentateuch of London (PL) (Paper, 1972). To do this research, the above-mentioned texts and current constructions belonging to the middle period, which are not found in other varieties of Persian, have been extracted.

4. Results and Discussion

The Verbal constructions surviving from the MP in southwestern texts are:

1. Passive Construction by Passive Stem

The Passive Stem in Present Tense is obtained by adding -ih to the stem. In NP, the use of the Passive Stem has disappeared, and the only way to form a passive verb is to use the past participle in addition to auxiliary verbs. However, in the southwestern variety of the Persian language, such as the second part of Ez, EJA and LRA the Passive Stem is used in the construction of the Passive verb.

The Passive Stem in past tense is obtained by adding the ending -ist to the passive present stem. In the MP, only the third person singular form of the past tense is seen. But in Ez there are also examples of other conjugations. In Ez the Passive stem is used in addition to the different forms of the verb, in the past participle and the infinitive. In addition, in the MP, the passive verb is made only by using the transitive participle (ibid, 1379: 170-1). But in the Ez there are examples where the present participle is also made into a passive stem.

2. Artificial Stem in Past Tense (passive) from nouns and adjectives

In the MP is made by adding the ending -īh and the past participle morpheme -ist to nouns, adjectives and adverbs. In the second part of Ez, in some cases the Artificial past stem is made by nouns and adjectives (Persian and Arabic).

3. Transitive suffix -ēn instead of -ā/an

The imperative in MP is formed by adding the suffix -ēn (< Old Iranian: *ay-na-) to the end of the present participle. In NP, the imperative participle is formed by adding -a/ān (<Middle Western Iranian: -ēn) to the imperative and transitive participle. However, in the second part of Ez and PL, the imperative suffix -ēn of the MP is frequently used.

4. Subjunctive Construction

The manner of constructing the present subjunctive verb in MP has not reached Dari Persian, only its third person singular form is used in NP as a benedictory verb of the third person singular. However, in the texts of the southwestern region, such as PL and Ez, it is used as Subjunctive verb, as in the middle period. In addition to this, unlike MP, sometimes the third person plural form of this construction is also observed in southwestern texts.

4. 1. The use of the Subjunctive construction of the MP as the Imperative verb

In ancient Iranian and middle-western Iranian, the subjunctive verb, in addition to being used in its original meaning, is also used in the meaning of command (imperative). In PL, the most used of the MP subjunctive is in the imperative. Especially, this construction is always used in the absent imperative. This construction, with the same usage, is also seen with less frequency in the PV and Paris Bible (PB).

5. MP Present prefix bē

The verbal prefix b-, which today is seen only in the imperative and subjunctive mood, is a remnant of Middle Zoroastrian Persian bē. In NP, sometimes the vowel after b is /a/, sometimes is /o/, and sometimes is /e/. However, the present prefix b- is seen in the PV, Ez, and sometimes in the PL as by-. This y most likely indicates the MP pronunciation of this component, i.e. the unknown /ē/ or the saturated form of /e/ i.e. /i/.

5. Conclusions and Suggestions

It is clear that some linguistic elements or constructions that were thought to exist only in the MP are also found in the southwest variety of NP. Some of these elements have undergone phonetic transformation in NP. Some constructions of the MP have also been used in an expanded form in the NP. Therefore, it can be said that the most important feature of Southwest Persian variety is the preservation and even the structural expansion of many of the verbal constructions of the MP in the post-Islamic periods (NP). Considering the similarities in the structure of verbs between this linguistic variety and the Sistani variety (Qur'an-e Qods), these two varieties are the most important foci of preservation and continuity of the structure of verbs from the MP in the NP.

Select Bibliography

- Gindin, T.E. 2007. *The Early Judaeo-Persian Tafsirs of Ez ekiel: Text, Translation, Commentary*. Vol. I: text (Veröffentlichungen zur Iranistik), Austrian Academy of Sciences.
- Gindin, T.E. 2014. *The Early Judaeo-Persian Tafsirs of Ezekiel: Text, Translation, Commentary*. Vol. III: grammar (Veröffentlichungen zur Iranistik), Austrian Academy of Sciences.
- Lazard, G. 1968. "La Dialectologie du Judeo-Persan", *Studies in Bibliography and Booklore* 8: 77-98
- Mackenzie, D. N. 1999. "An Early Jewish-Persian Argument", in *IRANICA DIVERSA*, Edited by Carlo G. Cereti and Ludwig Paul, 2 Vol, Serie Orientale Roma, Istituto Italiano Per l'afrika l'oriente, NA315-NA337.
- Margoliouth, D. S. 1899. "A Jewish-Persian Law Report", *The Jewish Quarterly Review*, Jul., Vol. 11, No. 4 (Jul., 1899): 671-675.
- Paper, H.H., 1965a. "The Vatican Judeo- Persian Pentateuch: Numbers", *Acta Orientalia*, xxix, 3-4: 253-370.
- Paper, H.H., 1965b. "The vatican Judeo- Persian Pentateuch: Exodus and Leviticus", *Acta Orientalia*, xxix, 1-2: 75-181.
- Paper, H.H., 1966. "The Vatican Judeo- Persian Pentateuch: Genesis", *Acta Orientalia*, xxviii 3-4: 263-340.
- Paper, H.H., 1972. *A Judeo-Persian Pentateuch, The Text of the oldest Judeo-Persian Pentateuch Translation*, British Museum Ms. Or. 5446. Jerusalem and Leiden.
- Paul, Ludwig 2013. *A Grammar of Early Judaeo-Persian*, Wiesbaden, Reichert Verlag.

How to cite:

Sabouri, N.B., & Sharifi, Sh. 2022. "Some verbal constructions of the middle Persian in the texts of Southwest Persian type (A discussion on the introduction of a type of Persian language)". *Zaban Farsi va Guyeshhay Irani*, 1(13): 77-100. DOI:10.22124/plid.2023.23168.1617

Copyright:

Copyright for this article is retained by the author(s), with first publication rights granted to *Zaban Farsi va Guyeshhay Irani (Persian Language and Iranian Dialects)*. This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the original work is properly cited.

پرتال جامع علوم انسانی

برخی ساخت‌های فعلی دوره میانه در متون گونه فارسی جنوب غربی (بختی در معرفی یک گونه از زبان فارسی)

حامد نوروزی

چکیده

بررسی زبانی متون دوره تکوین زبان فارسی (۲۵۴-۱۷۶ق) نشان می‌دهد در این دوران هنوز زبانی به صورت فارسی معیار شکل نگرفته بود. به همین دلیل در حوزه رواج این زبان، متونی شکل می‌گیرد که مشحون از عناصر گویشی است. یکی از گونه‌های زبان فارسی که به دلایلی تاکنون به صورت مستقل به آن پرداخته نشده، گونه جنوب غربی است. در این مقاله که هدف آن آغاز معرفی گونه فارسی جنوب غربی است، با مطالعه بخش‌هایی از کهن‌ترین متون بازمانده از این گونه زبانی، به بررسی برخی از ساخت‌های فعلی بازمانده از دوره میانه در این گونه خواهیم پرداخت: ۱. ماده مجهول؛ ۲. ماده ماضی جعلی؛ ۳. پسوند متعدی‌ساز *-nm*؛ ۴. ساخت التزامی؛ ۵. پیشوند فعلی *-by*. برخی از این عناصر که هنوز در گویش‌های ایرانی زنده هستند در فارسی نو رسمی از میان رفته‌اند. البته در برخی از این ساخت‌ها، ویژگی‌های فعلی دوره میانه بسط یافته و ساخت‌های فعلی جدیدی شکل گرفته‌است. پس از بررسی موارد مذکور روشن می‌شود که گونه فارسی جنوب غربی احتمالاً به دلیل نزدیکی با حوزه رواج فارسی میانه، بسیاری از ویژگی‌های فعلی این دوره را در بازه زمانی ۲۵۴ق (آغاز دوره نو) تا حمله مغول، در خود حفظ کرده‌است.

واژگان کلیدی: فارسی نو، دوره میانه، ماده مجهول، ماده جعلی، ساخت التزامی

۱- مقدمه

اولین متونی که به زبان فارسی دری به خط عربی وجود دارد، نشان می‌دهد که آثار دوره تکوین زبان فارسی به لهجه‌ها و گویش‌های محلی به نگارش درآمده‌اند و از لحاظ آوایی و گاه حتی دستوری و واژگانی با یکدیگر تفاوت‌های آشکار دارند (رضایی، ۱۳۸۸: ۱۷۱ و ارانسکی، ۱۳۵۸: ۲۶۱). دلیل چنین تفاوت‌هایی این است که زبان محاوره بسیاری از مردم این نواحی فارسی نبود و مؤلفان آثار فارسی نیز گویشی جز فارسی دری داشته‌اند (نک. صادقی، ۱۳۸۰: ۳ و خانلری، ۱۳۸۶: ۱۴۶). براین اساس رویکردی جدید در شناسایی و معرفی متون فارسی شکل گرفت که «گونه‌شناسی» خوانده می‌شود. «گونه»، کاربردی از زبان است که در یک حوزه جغرافیایی و در یک دوره زمانی به کار گرفته می‌شود» (رواقی، ۱۳۸۲ الف: ۱۴ و همو، ۱۳۸۶: ۸۱) و «گونه‌شناسی، شناخت کاربردهای زبان فارسی است در حوزه‌های جغرافیایی» (همان: ۸۲). تاکنون در دوره سبک خراسانی، دست کم پنج گونه از زبان فارسی نشان داده شده‌است (همو، ۱۳۹۴: ۵-۶؛ برای نمونه گونه فرارودی (نک. رواقی، ۱۳۹۴)؛ سیستانی (همو، ۱۳۸۶: ۸۲) و هروی (همو، ۱۳۹۵)).

یکی از گونه‌های زبان فارسی که متون و ویژگی‌های آن به دلایل مختلف در ایران معرفی و بررسی نشده‌اند، گونه جنوب غربی است. این گونه از زبان بیشتر بر پایه متون فارسی به خط عبری توصیف می‌شود؛ چراکه تا کنون متنی فارسی به خط عربی به دست نیامده که تعلق آن به حوزه جنوب غربی ایران مسجل باشد و ویژگی‌های گویشی این مناطق را نیز بازتاب دهد. تنها متنی که برخی از پژوهشگران، نظیر ایوانوف و لازار، محل تألیف آن را جنوب ایران و شاید نواحی بین‌النهرین و جنوب شام می‌دانند/م/الکتاب است که پژوهشگران دیگر، نظیر صادقی، پیوفیلیپانی رونکونی و تایدنس این نظر را رد کرده، عناصر گویشی مناطق مرکزی ایران، حاشیه دریای خزر و جز آن را در این متن نشان داده‌اند (نک. صادقی، ۱۳۸۰: ۲۷۷-۳۰۲). بنابراین به ناچار فعلاً گونه جنوب غربی زبان فارسی براساس متون فارسی به خط عبری توصیف می‌شود.

فارسی - یهودی (Judeo-Persian) یا فارسی - عبری (Hebrew-Persian) مهم‌ترین شاخه از زبان‌های ایرانی - یهودی (Judeo-Iranian) است. زبان‌ها و گویش‌های ایرانی - یهودی دیگر عبارت‌اند از: بخارایی - یهودی (Judeo-Bokhari)، تاتی - یهودی (Judeo-Tat)، شیرازی - یهودی (Judeo-Shirazi)، اصفهانی - یهودی (Judeo-Isfahani)، همدانی - یهودی (Judeo-Hamadani)، یزدی - یهودی (Judeo-Yazdi) و کاشانی - یهودی (Judeo-Kashani)

(Borjian, 2015: 238). «آنچه به‌عنوان ادبیات فارسی‌هود در ایران شناخته می‌شود، دسته‌ای از متون است که زبان آنها فارسی - و به عبارت دقیق‌تر گونه‌های مختلفی از فارسی - است که با خط عبری به نگارش درآمده‌اند» (لازار، ۱۳۸۴: ۳۲). سابقه کهن‌ترین آثاری که به این شیوه به نگارش درآمده‌اند به قرن سوم هجری قمری بازمی‌گردد (رضایی، ۱۳۸۵: ۱۲) (در مورد این متون نک. Paul, 2013: 9-18 و نوروزی، ۱۳۹۲: ۱۲۳-۱۲۲). این متون از نظر گویشی و ناحیه تألیف مجموعه‌ای بسیار پراکنده و ناهمگن هستند که فهرست مختصری از آنها عبارت است از:

۱. قطعات یافته شده در ترفان (ترکستان شرقی) که گویش به کار رفته در آن گونه شمال شرقی زبان فارسی را نشان می‌دهد؛
۲. صحیفه یوشع (مناظره فارسی - یهودی) که احتمالاً در خوزستان نوشته شده‌است؛
۳. کتیبه‌ای کوتاه متعلق به قرن سوم هجری که در جنوب هند یافت شده‌است؛
۴. سندی حقوقی در یک صفحه به تاریخ ۹۵۱/م ۳۴۰ ق؛
۵. گزارش مصالحه اهواز؛
۶. ترجمه‌ها و شرح بخش‌هایی از عهد عتیق. این دسته از متون پرجمع‌ترین اسناد فارسی - یهودی را تشکیل می‌دهند - برای نمونه ترجمه اسفار خمسۀ لندن، واتیکان، طاووسی، تفسیر حزقیال، تفسیر T10 و بسیاری از تفاسیر و ترجمه‌های دیگر؛
۷. مجموعه‌ای از گورنامه‌هایی که در نزدیکی مناره مشهور جام، در قلمرو پادشاهی غور در افغانستان مرکزی کشف شد؛
۸. دو فرهنگ لغت عبری - فارسی که اولی را سلیمان بن ساموئل به زبان خوارزمی در گرگانج در سال ۱۳۳۹م تألیف نمود و دومی را موسی شیروانی در ۱۴۵۹م به نگارش درآورد.
۹. قطعات بسیاری از متون فارسی - یهودی که در کنیسه قاهره پیدا شد و هنوز منتشر نشده‌است. مجموعه قاهره شامل متون متنوعی چون دستور زبان و واژه‌نامه، متون فقهی، نامه‌ها و اسناد حقوقی، طب و جادو، اشعار، ترجمه‌ها و تفاسیر کتاب مقدس می‌شود؛
۱۰. قطعات، منظومه‌ها و آثار فراوانی نیز به شعر از یهودیان ایران باقی مانده‌است. برخی از شعرایی که به فارسی‌هود شعر گفته‌اند عبارت‌اند از: شاهین شیرازی (معاصر ابوسعید ایلخانی، ۳۵-۱۳۱۶م)، عمرانی (۱۴۸۳-؟)، خواجه بخارایی، بابائی بن لطف (معاصر شاه‌عباس دوم صفوی، ۱۶۱۰-۱۶۶۰)، بابائی بن فرهاد (نوه یا نبیره بابائی بن لطف) (برای این متون نک. نوروزی و غلامحسین‌زاده، ۱۳۹۵: ۱۹۷-۱۹۹).

در این مقاله برای توصیف گونه جنوب غربی زبان فارسی تنها از متونی استفاده شده که ناحیه نگارش آنها مسلماً جنوب غربی ایران بوده‌است. این متون عبارت‌اند از: ۱. گزارش حقوقی اهواز (LRA) (Margoliuth, 1899). این سند حقوقی در تاریخ ۱۰۲۱م در هورمشیر

(اهواز) صادر شده‌است و متن آن مصالحه میان دو نفر یهودی به نام‌های دانیال و حنه است؛ ۲. تفسیر حزقیال (Ez) (Gindin, 2014: 122) که شامل ۲۲۶ برگ است و احتمالاً در قرن یازده میلادی نوشته شده، بزرگ‌ترین و ارزشمندترین اثر شناخته‌شده فارسی به خط عبری است و شامل ترجمه و تفسیر کتاب حزقیال نبی است. این کتاب دو بخش دارد: بخشی از آن در جنوب غربی ایران ترجمه و تألیف شده و بخش دیگر در شمال شرقی و ناحیهٔ ماوراءالنهر. در این مقاله تنها از بخش جنوب غربی تفسیر استفاده شده‌است؛ ۳. تفسیر یوشع یا مناظره فارسی-یهودی (EJA). این متن که احتمالاً متعلق به قرن دوازده میلادی است، از سفر مصوات قرآینی (کتاب فرایض) برگرفته شده و فهرستی از دستورات دینی را در بر دارد؛ ۴. اسفار خمسه واتیکان (PV) (Paper 1965a, b & 1966) و ۵. اسفار خمسه لندن (PL) (Paper, 1972) که هر دو متن اخیر ترجمه‌هایی کهن از اسفار خمسه عهد عتیق هستند. با توجه به اینکه متن اخیر (اسفار خمسه لندن) در ۱۳۱۹م نوشته شده و زبان اسفار خمسه واتیکان قدری از آن کهن‌تر است، احتمالاً در قرن سیزده میلادی نوشته شده‌است.

لازار در مورد متون شکل‌گیری متون فارسی‌یهود در جنوب غربی ایران و ویژگی‌های آن توضیح می‌دهد: «پیش از شکل‌گیری زبان فارسی معیار، که از شرق و شمال شرقی ایران آغاز شده بود، در جنوب غربی ایران یعنی منطقه‌ای که دیرتر از دیگر نقاط در معرض کاربرد این زبان معیار قرار گرفت، ادب فارسی به خط عبری با نقد و تفسیر کتاب مقدس آغاز شد. این نظریه براساس شباهت‌های متون دورهٔ اول با سند حقوقی اهواز که تعلق آن به گونهٔ جنوب غربی مسلم است و مقایسهٔ این متون با متون فارسی شرق ایران، شکل گرفته (نک. Lazard, 1968: 90-4). البته در این مورد باید به این نکته توجه داشت که همهٔ متون فارسی‌یهود جنوب غربی متعلق به یک گویش نیست. برای مثال از نظر خود لازار گویش /اسفار خمسهٔ لندن با گویش متون فارسی‌یهود دیگر (مانند تفسیر دانیال، کتاب مقدس پاریس، اسفار خمسه واتیکان و [بخش جنوبی] تفسیر حزقیال) تفاوت دارد (Lazard, 1968: 89-90). اما به‌هرروی آنچه مسلم است اینکه «اغلب متون فارسی‌یهود کهن که به گویشی مشابه نوشته شده‌اند، به احتمال قریب به یقین در جنوب غربی ایران (نواحی خوزستان و احتمالاً فارس) نوشته شده‌اند ... متون جنوب غربی [نسبت به متون شمال شرقی یا فرارودی] از نظر جغرافیایی به [حوزهٔ رواج] فارسی میانه نزدیک‌تر هستند و به همین دلیل از نظر زبانی نیز ویژگی‌های بیشتری از فارسی میانه را حفظ کرده‌اند» (Gindin, vol.III, 2014: 224) (برای دیدن فهرستی از متون فارسی-یهودی نک. نوروزی و دیگران، ۱۳۹۵: ۱۹۷-۱۹۹).

نگارنده در این مقاله به معرفی برخی ساخت‌های فعلی نادر در این گونه ناشناخته از زبان فارسی خواهد پرداخت. این گونه زبانی دارای ویژگی‌های زبانی (واژگانی، آوایی، معنایی، صرفی و نحوی) دیگری نیز هست که بررسی و معرفی همه آنها در یک مقاله نمی‌گنجد.

۲- پیشینه پژوهش

پژوهش‌های مرتبط با مقاله حاضر را می‌توان در سه دسته طبقه‌بندی نمود: پژوهش‌های مرتبط با گونه‌شناسی یا گویش‌های کهن فارسی؛ پژوهش‌های مرتبط با متون فارسی‌پهلو؛ و موضوعات بررسی‌شده در این مقاله.

اثر منسجم و یکپارچه‌ای که با رویکرد گویش‌شناختی به متون کهن فارسی و مقایسه گونه‌های مختلف زبان فارسی با یکدیگر پردازد و ویژگی‌های گونه‌های مختلف فارسی کهن را بررسی کند، موجود نیست. اما این رویکرد به صورت پراکنده در آثار بسیاری قابل مشاهده است. در میان پژوهشگران غربی لازار (۱۳۸۴ و ۱۹۶۳) مقالاتی در زمینه تأثیر گویش‌های ایرانی در متون کهن دارد. گرشویچ^۱ (۱۹۶۴) در مقاله‌ای به برخی از گویش‌های فارسی متقدم پرداخته‌است. هنینگ (۱۳۶۵) براساس نسخه‌های خطی فارسی متقدم ویژگی‌های گویشی آنها را بررسی نموده‌است. شاکد^۲ (۲۰۰۹) نیز براساس ویژگی‌های نگارشی متون فارسی به خط عبری مشابه همین پژوهش را انجام داده‌است. مایر^۳ (۱۹۸۱) در مقاله‌ای به قواعد تلفظی فارسی نو متقدم و طبقه‌بندی گویش‌های کهن پرداخته‌است. ویندفور (۱۳۷۶) در مقاله «مراحل تکوین فارسی معاصر» به نقش گویش‌ها در شکل‌گیری فارسی توجه داشته‌است. در این پژوهش‌ها، تنها لازار (۱۳۸۴) و شاکد (۲۰۰۹) بسیار مختصر به برخی از ویژگی‌های زبانی متون فارسی‌پهلو جنوب غربی اشاره کرده‌اند. برای مثال ذکر تلفظ *hēst/ hyst* در متون جنوب غربی و *hast/ hst* در شمال شرقی.

در میان پژوهشگران ایرانی، صادق کیا (۱۳۲۷، ۱۳۳۰، ۱۳۵۷) توجه خاصی به گویش‌های کهن ایرانی و تأثیر آنها بر متون فارسی داشته‌است. صادقی (۱۳۴۹، ۱۳۵۷، ۱۳۷۱، ۱۳۷۷ الف، ۱۳۷۷ ب، ۱۳۷۹ الف، ۱۳۸۲ الف، ۱۳۸۲ ب، ۱۳۸۲ ج، ۱۳۸۳، ۱۳۸۹، ۱۳۹۲) به بررسی گویش‌های کهن ایرانی پرداخته‌است. رواقی نیز معمولاً یا در آثار مستقل (۱۳۸۶ و ۱۳۸۳) یا در مقدمه آثار خود (۱۳۶۰ ← قرآن قدس)، (۱۳۸۶) همین رویکرد را در پیش داشته‌است. وی

1. Gershevitch
2. Shaked
3. Meier

(۱۳۸۲ الف و ۱۳۸۲ ب) در مقاله‌هایی به صورت تلویحی عنوان «گونه‌شناسی زبان فارسی» را مطرح نمود و سپس در گزارشی (۱۳۸۶) این عنوان را به صورت رسمی معرفی کرد. وی (۱۳۹۴ و ۱۳۹۵) در ضمیمه‌های مفصلی از انتشارات میراث مکتوب به معرفی گونه‌های ماوراءالنهری و هروی زبان فارسی پرداخت. در هیچ یک از منابع فوق نیز به گونه‌های جنوب غربی زبان فارسی و خصوصا متون فارسیهود اشاره‌ای نشده است.

تقریباً همه پژوهش‌های دسته دوم در خارج از ایران انجام شده است. پاول^۱ (2014: 15-18)، گیندین^۲ (2014, vol.iii: 236-251) و مورین^۳ (2014: 409-419) فهرست مفصلی از پژوهش‌های این حوزه به دست داده‌اند که ذکر و نقد همه آنها فرصت بسیار می‌طلبد. تا جایی که نگارنده در منابع فوق جست‌وجو نموده است، در هیچ یک از منابع فوق به صورت مستقیم به موضوع مقاله حاضر پرداخته نشده است. اما پاول در کتاب خود به موارد زیر در مورد فعل اشاره کرده است: نشانه‌های مصدر (p.66)، فعل اسنادی (p.81)، فعل‌های باقاعده و بی‌قاعده (p.107-109)، زمان در افعال (p.109-112) و جز آن. موضوعاتی که وی به آنها پرداخته و به مقاله حاضر ارتباط دارد پیشوند فعلی ēē (p.49)، فعل مجهول (p.136) و فعل سببی (p.137) است که در مورد هر کدام حدود یک پاراگراف به صورت گذرا بحث کرده است. گیندین نیز در کتاب خود به فعل مجهول در صفحات زیر اشاره کرده است: (p.14) (تمایز میان ساخت مجهول در دو بخش تاجیکی و جنوب غربی) و (p.121) (ارتباط پسوند مجهول ساز -yšt با تکواژ ماضی ساز -yšt) و (p.122) (نمونه‌هایی از ساخت مجهول با وند و فعل کمکی)، (p.123) (ساخت اسمی). شاکد (2003: 200) نیز در یک سطر به وجود پسوند مجهول ساز -hh در برخی از متون فارسیهود اشاره کرده است. لازار (۱۳۸۴: ۶۱ و ۱۷۸) به وجود گونه‌های جنوب غربی در متون فارسیهود اشاره کرده؛ اما به ویژگی‌های این گونه فقط در حوزه نویسه‌ها، آواها، لغات و برخی ساخت‌های کلمات توجه داشته است. در مقاله نوروزی (۱۳۹۲) نیز اشاراتی به متون حوزه جنوب غربی ایران رفته، اما درباره موضوعات بررسی شده در این مقاله بحثی نشده است.

۳- ساخت مجهول با ماده مجهول

فعل مضارع مجهول در دوره میانه از ماده مضارع مجهول و شناسه‌های مضارع ساخته می‌شود. ماده مضارع مجهول از افزودن -hh به ماده مضارع به دست می‌آید: مثال از فعل دیدن: wēn-

1. Paul
2. Gindin
3. Moreen

hhdd : دیده می‌شود (آموزگار، تفضلی، ۱۳۸۲: ۸۰). این نوع ساخت فعل مجهول، یعنی ساختن فعل مجهول با استفاده از ماده مجهول، در برخی از گویش‌های ایرانی نیز باقی مانده‌است. رضایتی کیشه‌خاله و جلاله‌وند آلکامی (۱۳۹۰: ۱۵-۲۳) در مقاله‌ای ارزشمند گویش‌های مختلف ایرانی را که برای ساخت مجهول از ماده مجهول استفاده می‌کنند و انواع تحولات تکواژ مجهول‌ساز را در این گویش‌ها نشان داده‌اند. این گویش‌ها شامل انواعی از گویش‌های کردی، تاتی، تالشی، بختیاری و مرکزی می‌شود. کریمی دوستان و ویسی (۱۳۸۷: ۱۴۱-۱۴۵) نیز نشان داده‌اند که در برخی از گویش‌های کردی با اضافه شدن تکواژ *-yâ* (ماضی) و *-ya* (مضارع) به بن فعل، ماده مجهول ساخته می‌شود که بازمانده *-ya* فارسی باستان است. در فارسی نو رسمی کاربرد ماده مجهول از میان رفته‌است و تنها روش ساخت فعل مجهول استفاده از وجه وصفی به‌علاوه افعال کمکی است. اما در گونه جنوب غربی زبان فارسی که ویژگی‌های دوره میانه را حفظ کرده‌اند، مانند بخش دوم تفسیر حزقیال و مناظره فارسیهود، ماده مجهول در ساخت فعل مجهول به‌کار رفته‌است. در متون خوزستان برای نمونه گزارش حقوقی اهواز (Margoliuth, 1899 و Mackenzie, 1999) این نوع مجهول به کرات به‌کار رفته‌است. در تفسیر حزقیال ساخت مجهول با فعل کمکی (شدن) و ماده مجهول (با پسوند *-hh*) هر دو دیده می‌شود؛ اما در بخش اول [گونه ماوراءالنهری یا فرارودی] ساخت مجهول با فعل کمکی غالب است. در حالی که در بخش دوم این تفسیر [گونه جنوب غربی] فعل مجهول با پسوند تقریباً به صورت انحصاری به‌کار رفته‌است (Gindin, 2014: 122). نمونه‌هایی از کاربرد این گونه از ساخت فعلی در تفسیر (مناظره) یوشع (EJA) که از نظر زبانی و نگارش به گزارش حقوقی اهواز بسیار نزدیک است (خانلری، ۱۳۸۲، ج ۱: ۳۲۰-۳۲۱) نشان می‌دهد که پسوند مجهول‌ساز *-hh* به صورت *-[y]h* نوشته می‌شده‌است:

EJA: S11-13: brydn «هر خانه‌زاد و هر بنده تو باید مختون شوند (GEN. ۱۲: ۱۷)»
 המול ימול ילד ביתן
 bryh'd kw 'z'd ytw wxryd' ytw
 بریده شود هر کس که در خانه تو آزاد است یا بنده تو

EJA: E7-9: xwd' yhm' 'lm', 'lm' r' «خدای همه عالم، عالم را ویران و خوار [در] هر جا بنهشت
 'wyr'n wxw'r hr '' by ny hyšt čy by
 (نهشت، رها نکرد)، چراکه در این صورت تباه می‌شد.
 tbbhyst⁽¹⁾

در تفسیر حزقیال تلفظ پسوند *-hh* به روشنی معلوم نیست. اغلب نمونه‌ها بدون اعراب‌گذاری دیده می‌شود. به این ترتیب که پس از بن مضارع بلافاصله *-h* به جای *-yh* به‌کار رفته‌است. اما در موارد معدودی این پسوند به صورت *-yh* پس از بن مضارع ظاهر می‌شود:
 خوانده شوند kw'nyhnd 20:27؛ فریفته شود by prybyhd 14:9؛ خوانده شود Ez:10:11 kw'nyhd →
 آشفته شود by šybyhyd 24:23؛ ریخته شود by rzyhd 5:24؛ پخته شوند by pjyhd 24:10؛

در برخی موارد اعراب‌گذاری این ساخت تلفظ دیگری را نشان می‌دهد: swz^had (۱۸):
 (۲۳)، p^hr^hw^hr^hh^hs^ht^hh (۱۶: ۲۰)، b^hr^hh^hs^ht^hg^hann (۳۰: ۱۱). در این نمونه‌ها به نظر می‌رسد
 مصوت ə که در خط فارسی-عبری با «» نشان داده می‌شود و تقریباً معادل سکون متحرک
 در عربی است (بدر عقیلی، ۲۰۰۴: ۱۷) جایگزین -y- در پسوند -yh شده باشد. در نمونه‌ای دیگر
 به جای هر دوی این مصوت‌ها a به کار رفته‌است:

Ez:33: 4: wby 'kšnyd 'n 'kšn' 'n b'ng bwq, wn' phryz'hyst by 'md šmšyr wby stdyš

و آن شنوا شنید صدای بوق را و متنبه شده نشد و شمشیر آمد و او را ستاند (کشت)

در این نمونه n' phryz'hyst در ترجمه לֹא נִזְהַר n' zhr^h به معنی متنبه نشدن آمده.
 phryz- بن مضارع است و قاعدتاً باید با پسوند [y]h مجهول شود. ولی به نظر می‌رسد پسوند -
 yh به -hh/ -hh بدل شده‌است. اما در تفسیر حزقیال لغات مشکول بسیاری دیده می‌شود که در
 آن‌ها پیش از ' علامت به کار رفته‌است که نشان‌دهنده مصوت ē است. برای مثال: n^hffyd^h
 (نافذ) (۲: ۳۲) و (۲۳: ۴۲)، g^hwt (جلال و تکبر) (۳۱: ۱۵)، t^htyr (تأثیر) (۲۹: ۱۸). در مواردی
 حتی پیش از ' علامت /i/ به کار رفته‌است: h^hdyq (حاذق) (۲۳: ۴۳). در بخش جنوبی تفسیر
 حزقیال نیز اغلب علامت منفی ساز '' است؛ ولی /nē/ تلفظ می‌شود (Gindin, forthcoming a, 2).
 بنابراین شاید به قرینه این نمونه‌ها بتوان ' (الف) در phryz'hyst را دارای تلفظی غیر از /ā/
 دانست.

نمونه‌های دیگر از کاربرد ماده مجهول در بخش دوم (جنوب غربی) تفسیر حزقیال در

ادامه می‌آید:

Ez:37: 14: wqty b'sd ky tklwp 'br d'rhyd, وقتی باشد که تکلف برداشته شود، وقتی باشد که
 wqty b'sd ky twrt mšh brd'rhyd تورات موسی برداشته شود

در این نمونه ماده مضارع پیشوندی -d'r- بر صورت مجهول به کار رفته‌است. ماده
 مضارع، [y]h- پسوند مجهول ساز و -yd- پایانه صرفی است.

Ez:37: 23: wplyd by n' kwnhynd

و پلید کرده نشود

در این نمونه -kwn- بن مضارع، [h]- پسوند مجهول ساز و -ynd/ -ēnd/ (< امروز: -and)
 پایانه صرفی سوم شخص جمع، مجموعاً فعل مجهول kwn-h-ynd را شکل داده‌اند. از آنجا که
 باقی نمونه‌ها نیز از همین الگوها پیروی می‌کنند تنها به ذکر آنها بسنده می‌کنیم:

Ez:37: 22: wn' bkšhynd ... p' dw mmklyh' و تقسیم نشوند ... به دو کشور

Ez:36: 37: čwnyn gwpt 'dny 'yn b'r by چنین گفت ادنای: این بار جسته شوم (طلب شوم)
 čwyhwm 'zmr yk'nd'n yšr'ln توسط خاندان بنی اسرائیل

Ez:36: 33: mrdwm'n p' ... dh' by *nyš'nhyd*

مردمان در ... روستاها ساکن شوند

Ez:36: 32: *by šn'shyd'zmr'tn*

شناخته شوید از مر شما

۳-۱- ماده ماضی مجهول

فعل ماضی مجهول با افزودن *-ist* به ماده مضارع مجهول به دست می‌آید؛ مثال از فعل دیدن: *wen-hhst*: دیده شد (آموزگار، تفضلی، ۱۳۸۲: ۸۰). در دوره میانه تنها صیغه سوم شخص مفرد ساخت ماضی مجهول دیده می‌شود (راستارگویا، ۱۳۷۹: ۱۷۲). ولی در بخش دوم (جنوب غربی) تفسیر حزقیال از باقی صیغه‌ها نیز نمونه‌هایی یافت می‌شود:

37: 11: *by* ... کشته شدند *by kwšhystnd* 37:10: *by* پراگنده شدند *by prghystnd* Ez:34:5, 34:6: *by* برده شدند *by brhstnd* 37: 16: *by* یاد کرده شدی *hmy kwnhysy* 38:8: *'y'd* بریده شدیم *bwrhstym*

در زیر به تحلیل نمونه‌هایی از ساخت ماضی مجهول می‌پردازیم:

Ez:38: 8: *'z rwzgr'n ybsy'r'n 'y'd hmy* از روزگاران دور یاد کرده شوی ... به زمین بیایی
kwnhysty ... by 'yy by zmy grdhyst' 'z گرداننده شده (نجات یافته) از شمشیر، گرد کرده شده
šmšyr, gyrd kwnhs'' 'z rm'n

از قوم‌های مختلف

در این نمونه فعل همکردی «یاد کردن» به صورت مجهول به کار رفته‌است و مانند سایر فعل‌های همکردی جهت فعل را نشان می‌دهد. بنابراین پسوند مجهول ساز *-[y]h-* به بن مضارع *-kwn-* پیوسته و ماده مضارع مجهول *-kwn-h-* را شکل داده‌است. سپس پسوند ماضی ساز *-yst-* (> میانه: *-ist-*) به ماده مضارع مجهول *-kwn-h-* افزوده شده و ماده ماضی مجهول *-kwn-h-yst-* را شکل داده‌است. در مرحله بعد نیز پایانه صرفی *-y-* به این ماده افزوده شده‌است.

Ez:37: 9: *by kwšhstnd p' dsty dwšmn'n*

کشته شدند به دست دشمنان.

در این نمونه *-kwš-* بن مضارع و *-h-* پسوند مجهول ساز است. اما پسوند ماضی ساز به جای

-yst- به صورت *-st-* به کار رفته که احتمالاً نشان‌دهنده کوتاه شدن تلفظ آن است.

Ez:24: 5: *gwzyny 'n gwspnd ... by swz'n 'n* بگزین آن گوسفند ... بسوزان استخوان‌هایش را زیر آن
stkwn'nyh' 'zyr 'w ... 'nyz bwd ky by ... و نیز ممکن است که پخته شوند استخوان‌های او
pjhystnd' stkw'nyh' 'w

در این نمونه *-pj-* بن مضارع است که با افزوده *-h-* ماده مضارع مجهول و با افزوده *-st-*

ماده ماضی مجهول را شکل داده‌است. سپس پایانه صرفی سوم شخص جمع *-nd-* به آن اضافه شده‌است. نمونه‌های دیگر:

→ Ez:32:21: by kwšhyst شد کشته شد 32: 25: šrh kwnhst شرح کرده شد 33: 6: by st'nhst ستانده شد 37: 21: by znhyst؛ زده شد nbysyhyst؛ نوشته شد gwhst؛ گفته شد 35: 9: by kw'nhst خوانده شد 10: by kwšhysnrd؛ کشته شدند 37: 11: by bwrhstym بُرده شدیم

۳-۲- کاربرد مادهٔ ماضی مجهول در وجه وصفی، مصدر

مادهٔ مجهول در تفسیر حزقیال علاوه بر صیغه‌های مختلف فعل، در وجه وصفی (صفت مفعولی) و مصدر نیز به کار می‌رود که در زیر نمونه‌هایی از آن نشان داده می‌شود. نمونه‌های وجه وصفی:

Ez:33: 9: 'z qyšt 'wl p' pyš ħrbn *gwyhyst* از قصه اول پیش حربن گفته شده بود
bwd

Ez:38: 12: 'b'd'n kwnhst'n ... *grd kwnhst'n* آبادشدگان ... گرد کرده شدگان

Ez:38:4: 'byrwn kwnwm twr' ... w⁽²⁾sw'r'n بیرون کنم تو را ... (درحالی که) سواران پوشیده شده
pwšhst'n (در ترجمهٔ פֶּרְשָׁה) از سلاح [هستند]

Ez:28: 25: *prgnhyst'* 'mdnd p' 'yš'n پراکنده شده شدند به خاطر ایشان

→ Ez:29: 18: rwnhyst' زورده شده 30: 11: 'āb'r'h's't'g'nn آورده شدگان 27: 34: 'škhyst' شکسته شده
26:17: 'yst'hyst' ستایش شده 24: 10: ryzhyst' ریخته شده 11: 3: knhyst' کنده شده 20: 16: p'r'w'r'h's't'h پرورده شده

نمونه‌های مصدری:

Ez:16: 5: w'nyz rw' ky n'my hst z'yšn, wn' ممکن است زایش اسم باشد و نه مصدر یعنی نه
mšdr, y'ny n' z'hystn زاییده شدن

Ez:17: 14: 'pt'dh n' b'šd 'br d'rhytn p' r'y [تا آنکه] افتاده [قادر به] برداشته شدن (بلند شدن)
gwš d'stn šrtý 'wr' نباشد و به شرط او گوش بدهد

Ez:24: 8: d'dwm 'zmr kwn 'wr' 'br ^{yyyyy}خون او را روی کوه ریختم، برای پوشیده نشدن
ywh p' n' pwšhystn

۳-۳- ساخت مادهٔ مجهول از مضارع لازم

در دورهٔ میانه فعل مجهول تنها با استفاده از مادهٔ مضارع متعدی ساخته می‌شده است (نک. راستارگویوا، ۱۳۷۹: ۱-۱۷۰). اما در تفسیر حزقیال نمونه‌هایی دیده می‌شود که در آن از مادهٔ مضارع لازم نیز مادهٔ مجهول ساخته شده است. برای نمونه:

Ez:36: 36: wby šn'snd 'n syrdg'n kw *by* و آن اقوام که پیرامونتان مانده باشند شما را
m'nhnd pyr'mwnh''n می‌شناسند

m'nhnd در ترجمهٔ מִשְׂנֵאִתְּם از ریشه שָׁרַר به معنی ماندن و باقی ماندن آمده است.

معنی جمله چنین می‌شود: و بشناسند آن سرکردگان که باقی مانده شدند پیرامون‌های شما.

در این جمله m'n- ماده مضارع متعدی فرض شده، با افزودن پسوند [y]h- ماده مجهول مضارع m'n-h- ساخته شده‌است.

Ez:8: 18: wdyl 'w 'br 'w *by swzhd*

و دل او بر او بسوزد (سوخته شود)

«سوختن» در عبارت «دل کسی سوختن» فعلی لازم و بدون مفعول است. اما با این حال در جملات بالا متعدی فرض شده و از آن فعل مجهول ساخته شده‌است. در این نمونه‌ها بن مضارع لازم swz- متعدی فرض شده و با افزودن پسوند [y]h- ماده متعدی مجهول swz-yh- ساخته شده‌است.

Ez:37: 14: n' rw' hyst 'dm
y'ss'm, čy 'z tw'b w'q'b ky
bzyrhyd

روا نیست از بین رفتن جسم‌ها پس از مرگ، زیرا چه کسی می‌گریزد
از ثواب و عقاب؟ (چه کسی از ثواب و عقاب گریخته شود) (←
-bzyr- > پهلوی: wizīr- (MacKenzie 1971, 93))

Ez:24: 23: *wby šybyhyd hr*
mrdy p' br'dr 'w

و آشفته شود (ناهنگام از نوحه کردن، احتمالاً šybyhyd از بن
مضارع «شیب-» به معنی آشفته و غمگین شدن، زاری کردن) هر
مردی برای برادر او (مردم برای یکدیگر آشفته و نگران می‌شوند)

نمونه ماضی این کاربرد نیز دیده می‌شود:

Ez:24: 17: 'z *n'lhystn k'mwš b's*

از نالیده شدن (؟) خاموش باش

در این مثال که در بخش تفسیری آمده و بنابراین اصل عبری آن در دست نیست، به نظر می‌رسد بن مضارع لازم n'l- متعدی فرض شده و با افزودن پسوند [y]h-yst- از آن ماده ماضی مجهول n'l-h-yst- ساخته شده‌است. نمونه‌های دیگر:

Ez:14: 4: ky tpsyr *by rnhystwm*
kwnd 'z lpt

که از لفظ «*נלניתי* = رنجیده شدم من» رنجیده
شدم تفسیر کند

EE z:32: 32: *by kwpsyhyst* شد خفته شد 33: 5: *by n' phryzhst* شدم پرهیزیده 27: 19: *rw'nhysth*

۴- ساخت ماده ماضی جعلی (مجهول) از اسم و صفت

در دوره میانه از «اسم و صفت و قید، پیشوند و غیره با افزودن نشانه hh- ماده جعلی می‌سازند. بدین ترتیب که این‌گونه ماده‌های جعلی معنی مضارع دارند: ayād-hh (یادآور شدن)» (منصوری، ۱۳۸۴: بیست). سپس با افزودن تکواژ ماضی ساز -ist- از این ماده‌های مضارع، ماده ماضی جعلی ساخته می‌شده‌است: frog-hh-ist (درخشید، فروغ داد) (همان: بیست‌وسه). در بخش دوم (جنوب غربی) تفسیر حزقیال نیز در مواردی دیده می‌شود که از اسم و صفت

(فارسی و عربی) با همین ساخت ماده ماضی جعلی ساخته شده است. در زیر به بررسی مواردی از این دست خواهیم پرداخت:

Ez:38: 16: 'ndr 'rwmt 'br zmy č'd' ... تو را به زمین وارد می‌کنم برای تقدیس شدن من
k'shstnwm

Ez:36: 23: skwn 'dny yy hst: p' *k'shstn mn* سخن ادنی این است [که]: برای تقدیس شدن من
p' šwm' نزد شما ...

در هر دو جمله 'shstn' در ترجمه *שָׁשַׁתְּ* h'q^ād^oyy به معنی تقدیس شدن آمده است. در اسفار خمسه لندن نیز 'š / 'āāš/ در ترجمه ššš آمده است. «خاص» صفتی است که از عربی وارد فارسی شده است و در تفسیر حزقیال با افزودن پسوند -[y]h-st- از آن ماده ماضی جعلی ساخته شده است.

Ez:14: 4: w'nyz by *jw'bhystwm*, ... 'knwn *jw'bhystn p' mħmwwd w'nyz* " mdmwm
«نیلان = جواب داده شدن» و نیز جواب داده شدم، ... اکنون جواب داده شدن به [عمل] محمود و نیز به [عمل] مذموم

در این عبارت چندین بار با استفاده از «جواب» که اسمی وارد شده از عربی است، ماده ماضی جعلی ساخته شده است. در این ساخت jw'b با افزوده شدن پسوند -[y]h-[y]st- ماده ماضی جعلی ساخته است.

Ez:33: 22: wby gwš'hst dh'n wby n' *gwngbstwm* 'nyz

و دهان گشاده شده بود و نیز گنگ شده نبودم

در این عبارت by gwš'hst در ترجمه *בַּי גַּוְשׁ הַשֵּׁת* ypt به معنی گشوده شد و gwngbstwm در ترجمه *לֹא נִפְּגַלְמְתִי* n^el^amty به معنی گنگ شدن و سکوت کردن است. در این ساخت gwng با افزوده شدن پسوند -[y]h-[y]st- ماده ماضی جعلی ساخته است.

Ez:37: 7: wnbw't by krdwm čwn'n ky *prm'nhstwm*

و نبوت کردم چونان که فرمان داده شدم

prm'nhstwm در ترجمه *לֹא יִתִּי שְׂוִי* swyty از ریشه syt به معنی اطاعت کردن است. بنابراین

در prm'nhstwm اسم «فرمان» با افزوده شدن پسوند -[y]y-[y]st- ماده ماضی جعلی ساخته است.

Ez:27:19: by b'sd 'z qybl šmšyr s^ēyy^ok^ēy šmšyr kwštg'n, 'n šmšyr kwšt' bwzwrq
x^az^ēyn^ah's^at^a p' 'yš'n

بی باشد از قبیل شمشیر سیبکی شمشیر کوشتگان، آن شمشیر کوشتا بوزورگ خزین هست پا ایشان.

این عبارت ترجمه‌ای کاملاً تحت‌اللفظی است، به همین دلیل مفهوم متن تقریباً از دست رفته‌است. ترجمه روان این جملات چنین است: «و تو ای پسر انسان دو راه برای خود تعیین نما تا شمشیر پادشاه بابل از آنها بیاید». $x^{\text{a}}z^{\text{e}}yn^{\text{a}}h^{\text{s}}t^{\text{a}}$ در ترجمه $hhdr\tau\tau\tau\tau\tau\tau$ از ریشه $h\delta r$ و هم‌ریشه با «خدر» (به معنی خانه) در عربی است (کمال‌الدین، ۲۰۰۸: ۱۶۰). در عبری $h\delta r$ به معنی داخل کردن و قرار دادن است. بنابراین احتمال دارد که $x^{\text{a}}z^{\text{e}}yn^{\text{a}}h^{\text{s}}t^{\text{a}}$ از اسم «خزانه/خزینه» به‌علاوه پسوند $-[y]h-st-$ ساخته شده باشد.

۵- پسوند متعدی‌ساز $-nn$ به جای $-ā/an$

ماده واداری در فارسی میانه از پیوستن پسوند $-nn$ > [ایرانی باستان: $-ay-na$ * (منصوری، ۱۳۸۴: هفده)] به پایان ماده مضارع ساخته می‌شود: فارسی میانه ترفانی: $ward-nn$ (گرداندن) (ابوالقاسمی ۱۳۸۱، ۱۷۰). در فارسی دری ماده مضارع واداری از پیوستن $-ā/an$ (> ایرانی میانه غربی: $-nn$) به ماده مضارع لازم و متعدی ساخته می‌شود (همان، ۱۹۹). اما در برخی از متون جنوب غربی پسوند واداری $-nn$ دوره میانه به فارسی دری رسیده‌است (درمورد تحول $nn < nn$ رک: p.212-213 Henning 1977). این پسوند در بخش دوم تفسیر حزقیال مکرراً به کار رفته‌است: نه همی آموزاندشان $Ez:34:3:n' hmy 'mwzynydyš'n$

ماده مضارع «آموز-» از آنجاکه متعدی است با پیوستن پسوند واداری به صورت ماده سببی «آموزان-» درمی‌آید (نک. صادقی، ۱۳۵۷: ۴۶). اما در $-mwzyn-$ پسوند سببی‌ساز به صورت $-yn$ / $-nn$ / یا $-en$ / به کار رفته که مشابه این کاربرد در دوره میانه است. کاربرد پسوند $-nn$ در اسفار خمسه لندن (PL) نیز دیده می‌شود که از نظر جغرافیایی به حوزه جنوب غربی ایران تعلق دارد (نک. لازار، ۱۳۸۴: ۱۷۸):

خدای ... به امر او آفریده شد دنیا و دور کرد $LL:5:33:27: xwd'y...b'mr 'wy 'prydh 'md$
 دشمن را از پیش تو $dwny' wbdw'rynd 'z pyš tw dwšmn.$

در این جمله «بدواریند» $bdw'rynd$ در ترجمه $ygrš$ از ریشه $šgr$ به معنی «راندن و طرد کردن» است. $ygrš$ صیغه مضارع سوم شخص مفرد مذکر و به معنی «بدواراند» (براند، دور کند) است. بنابراین روشن است که این فعل را نمی‌توان به صورت لازم یعنی $bēdevārēnd$ به معنی «روند و دور شوند» خواند^(۳). به عبارت دیگر ynd در $bdw'rynd$ پایانه سوم شخص جمع نیست. در فارسی میانه پایانه صرفی سوم شخص جمع $-ēnd$ است (آموزگار، تفضلی، ۱۳۸۲: ۷۴) که امروزه به $-and$ تحول یافته‌است.

۵- ۱- پسوند متعدی ساز -a/ən- به جای -ā/ân-

ماده مضارع واداری در فارسی دری از پیوستن ān- (> ایرانی میانه غربی: -nm) به ماده مضارع لازم و متعدی ساخته می‌شود. (an- کم‌استعمال بوده و به تدریج متروک گشته‌است): خواب - آن، خواب - ن (ابوالقاسمی، ۱۳۸۱: ۱۹۹). اما در برخی از کلمات متون حوزه جنوب غربی تلفظ این پسوند به صورت n^o ضبط شده‌است. برای مثال:

Ez:29:18: 'yn rš' psry sdyq by z'yy'n'yd

این رشع پسری صدیق بزایید

در فعل z'yy'n'yd مشخص است که پسوند -ân- امروزی (> -nm- گذشته) کوتاه‌تر از a و به صورت ə (شوا) است. در تفسیر حزقیال و اغلب ترجمه‌های کتاب مقدس ə با علامت نمایش داده می‌شود (نک. Gindin, 2007, v.1: 29) که تقریباً معادل سکون متحرک در عربی است (بدر عقیلی، ۲۰۰۴: ۱۷). در حالی که a با علامت (پتاج یا همان فتحه) و ā (همان‌گونه که در بن مضارع z'yy'z دیده می‌شود) با علامت نشان داده می‌شود (نک. Gindin, 2007, v.1: 29). بنابراین در مواردی که پسوند متعدی ساز -nm- به صورت -n- نشان داده می‌شود، می‌توان تلفظ -ən- را هم برای آن مفروض دانست. نمونه‌هایی از پسوند متعدی ساز -n- در اسفار خمسه لندن و بخش دوم تفسیر حزقیال:

PL:1:26:3: wby 'ngyznm 'zmr 'n wf

آن وفا را بینگیزانم

LL:4:14:11: t. xšm 'ngyznnd b...mm

تا خشم انگیزانند ب...من

LL:5:4:10: w'mm psl'n 'š'n dr 'mwznd

و پسران ایشان بیاموزاند

LL:5:22:24: sngs'r kwnyd 'yš'nr'... t' bmyrnd 'zmr 'n knyzk r'

سنگسار کنید ایشان را ... تا بمیراند (بکشد) آن

کنیزک را

PL:3:26:8: bt'znnd 'z šm' 7šd r' wšd 'z šm' bywry r' bt'znnd

بتازانند از شما هفتصد نفر را و صد نفر از شما

هزار نفر را بتازانند

Ez:36:26: by grdnwm 'n dyl

بگردانم آن دل را

Ez:32:6: by kw'rnwm zmy

زمین را خوار می‌کنم

Ez:37:11: zhnydm 'n

زنده بگرداند ما را

Ez:34:11: rhnydyš

او را رهانید

Ez:18:14: by z'ynyd

بزایانید

در برخی موارد این پسوند به جای بن مضارع، به اسم افزوده می‌شود. در دوره میانه نیز

ماده مضارع جعلی (صفت + -nm) با -dd- ماده ماضی جعلی می‌ساخته‌است (منصوری، ۱۳۸۴:

بیست‌وسه). در برخی متون دوره تکوین نیز بعضاً از اسم + a/ən- ماده مضارع جعلی ساخته می‌شود:

EZ: 33: 9: *by 'ndrznydy btry r'*

اندرز بدهی مرد شریر را

EZ: 33: 8: *wtw n' gwpty 'ndrznydn btry 'z r'hyš* و تو اندرز بدهی مرد شریر را نسبت به راه زندگی‌اش

در نمونه‌های بالا *'ndrz* (اندرز) با پسوند a/ən- در ترجمهٔ *zhyr ʔʔʔʔ* به معنی «سبب احتیاط کردن و متنبه شدن کسی» به کار رفته‌است.

۶- ساخت التزامی

ساختی که ما امروزه به‌عنوان «ساخت دعایی» در فارسی نو می‌شناسیم، بازمانده از ساخت التزامی دوره میانه است: «روش ساخت فعل مضارع التزامی فارسی میانه به فارسی دری نرسیده‌است و شناسه‌های آن هم متروک شده؛ جز شناسهٔ سوم شخص مفرد که در فارسی دری از آن برای ساختن فعل دعایی سوم شخص مفرد استفاده می‌شود» (ابوالقاسمی، ۱۳۸۱: ۲۰۹). مهم‌ترین نکته‌ای که در مورد این ساخت در متون حوزه جنوب غربی دیده می‌شود، این است که در مواردی این ساخت همچنان مفهوم التزامی خود را حفظ کرده‌است. به عبارت دیگر ساخت التزامی دوره میانه که در فارسی نو به‌عنوان ساخت دعایی دیده شده، در تعدادی از نمونه‌ها در اسفار خمسه لندن و تفسیر حزقیال، مانند دوره میانه به صورت التزامی به کار رفته‌است:

EZ:4:9: *rw' ky b'd 'z 'n ky 'sy'b by krd* بهتر است بعد از اینکه آن را آسیاب کرد ... آرد آن را [به کناری] نهد

EZ: 4: 2: *'yn m'nyd mtl' čwnyn kwčk'n* این مانند این است که مثلاً چونین چیزهای کوچکی
 ... *by st'd wp' pyr'mwn 'n šwrt yrwšlm* بستاند و پیرامون تصویر اورشلیم بنهد
by nh'd

LL:3: 14: 36: *bprd'znd 'zmr 'n x'nh 'z* آن خانه را پیش از آمدن آن کاهن خالی کنند
pyš kw by'y'd 'n khn⁽⁴⁾

EZ: 33: 12: *yy by kwn'd 'zmr'm'n p'* خداوند ما را برای انجام دادن آن کار که رضایتش در آن
kyrdn 'n gwn' ky r'tyš pdyš hyst p' ptlyš است، امن کند
 '' *hs'nš 'mn*

به گفتهٔ ابوالقاسمی تنها صیغه سوم شخص مفرد این ساخت به فارسی نو رسیده‌است؛ اما

در متون جنوب غربی بعضاً صیغه سوم شخص جمع آن نیز مشاهده شده‌است:

EZ: 33: 2: *y' prznd mrdwm by gw p'* ای فرزند مردم (ای انسان)، بگو به فرزندان گروهت ...
prznd'n yrmyt ... by st'dnd⁽⁵⁾ rm zmy mrdy که بستانند (انتخاب کنند) از مردمان آن سرزمین یکی
yky ... whydh'nd 'wr' 'zmryš'n p' dydb'n ... و بگمارند او را برای دیدبانی

۶-۱- کاربرد ساخت التزامی دوره میانه در مفهوم امر

در ایرانی باستان فعل التزامی علاوه بر کاربرد آن در معنی اصلی در معنی امر و آینده نیز به کار می‌رفته است. در ایرانی میانه غربی، فعل التزامی، علاوه بر کاربرد در معنای اصلی در معنی امر و آینده و دعا هم به کار می‌رفته است. در معنی امر: *āsāh tu gyān ud mas ma tirsāh* (به نقل از: ابوالقاسمی، ۱۳۷۹: ۶۵) «بیا تو ای جان و دیگر مترس». در فارسی نو، فعل دعایی، که بازمانده فعل التزامی است، اغلب در مفهوم دعا، التزامی، آینده و به ندرت امر به کار رفته است (ابوالقاسمی، ۱۳۷۹، ۶۵ و همو، ۱۳۸۱: ۲۳۴). اما در اسفار خمسه لندن بیشترین کاربرد ساخت التزامی دوره میانه (ساخت دعایی فارسی نو) در مفهوم امر است. به ویژه در امر غایب همیشه از این ساخت استفاده می‌شود. این ساخت با همین کاربرد در اسفار خمسه واتیکان (PV) و کتاب مقدس پاریس نیز با بسامد کمتر دیده می‌شود. در تمامی مواردی که در اسفار خمسه لندن از ساخت التزامی دوره میانه (دعایی) استفاده می‌شود در اسفار خمسه واتیکان ساخت التزامی دوره نو به کار رفته است. نمونه‌هایی از کاربرد ساخت التزامی (دعا) در مفهوم امر از متون مذکور:

PL: 4: 5: 23: <i>wbnwys'd</i> (PV: by nbysd) 'zmr 'yn nfrynh'y	و بنویسد این نفرین‌ها
LL: 3: 25: 15: <i>bšm'r</i> (VV: bšwm'r) s'lh' dr 'mdh' <i>bfrwš'd</i> (VV: bfrwšd) btw	بشمار درآمد سال‌ها را و به تو بفروشد
LL: 4: 27: 21: <i>wbpyš 'l'zr 'n khn b'yst'd</i> (VV: by 'ystd) <i>wbprws'd</i> (VV: sww'l kwnd) b'wy	پیش العز که کاهن است بایستد و از او بپرسد
PL: 3: 17: 6: <i>wbšnj'd</i> (VV: by 'pš'nd) 'n khn 'zmr 'n xwn	و بیشنجد (بپاشد) آن کاهن آن خون را
PL: 3: 14: 39: <i>b'z grd'd</i> (VV: b'z grdd) 'n khn dr rwz hpt 'wmyn	آن کاهن در روز هفتم بازگردد
PL: 3: 11: 25: <i>wbšwy'd</i> (VV: by šwrd) 'mh'y 'wy	جامه‌های او را بشوید
LL: 3: 13: 45: <i>sry 'wy b'šd brhnh w'br lb'n br pwš'd</i> (VV: pwšydh 'yyd) <i>wplyd plyd hmy xw'n'd</i> (VV: byx'nd)	سر او برهنه باشد و لبانش را بپوشاند و پلید پلید همی خواند
PL: 3: 13: 56: <i>wb'z d'r'd</i> (PV: by d'rd) 'wy r' 'z 'n j'mh	و او را از آن جامه دور کند
PL: 3: 14: 3: <i>wbyrwn šw'd</i> (VV: byrwn šwwd) 'n khn bbyrwn b'n lškrgh	آن کاهن بیرون شود به بیرون آن لشکرگاه
PL: 3: 14: 8: <i>wbstwr'd</i> (VV: by 'wsterd) 'zmr hnh mwy 'wy	و بسترد همه موی اوی
PL: 3: 14: 7: <i>wbčk'n'd</i> (VV: by čk'nd) 'br 'n p'k šwdh 'z 'n ... hpt b'rh'	و بچکاند بر آن کسی که پاک شده از آن ... هفت بار
PL: 3: 14: 40: <i>wbprm'y'd</i> (PV: by frm'yd) 'n khn t' br kšnd 'zmr 'n sngh'	و بفرماید آن کاهن تا برکشند آن سنگ‌ها

و خاکی دیگر بستاند و بینداید آن خانه را (VV: by st'nd) wx'ky dygr *bst'n'd* (LL: 3: 14: 42: wb'nd'y'd 'zmr 'n x'nh r'

در موارد این کاربرد در فعل نهی نیز مشاهده می‌شود:

به چشم تو بر آن کودک و بر پرستار تو (PL: 1: 21: 12: *mh bd 'y'd bčšmdyd tw 'br 'n kwdk w'br pryst'r tw* بد نیاید

۷- پیشوند فعلی ēē در دوره میانه

پیشوند فعلی b- که امروزه تنها در وجه التزامی و امری دیده می‌شود^(۶)، بازمانده ēē فارسی میانه زردشتی است (ابوالقاسمی، ۱۳۸۱: ۲۲۰). اصل و ریشه این جزء، معین نیست. بعضی از محققان آن را با اجزای اوستایی *boiṭ* و *bāda* ارتباط می‌دهند، اما این ارتباط مسلم نیست. درباره تغییر b- در معنی فعل می‌دهد نیز همین تردید و اختلاف نظر وجود دارد (نک. خانلری، ۱۳۸۲، ج ۲: ۵-۲۰۳). تلفظ این جزء پیشین در متن‌های مختلف دوره تکوین صورت واحدی ندارد. گاه مصوت بعد از آن فتحه /a/ (مانند *بیراکنند*، *بیاموختم*، *بیآورد*، *بستدیم*، *بدادیم*)، گاه ضمه /o/ (مانند *بیفتاد*، *بُرفتند*، *بُرسید*) و گاهی کسره /e/ (مانند *پیاورند*) است (همان‌جا).

۷-۱- پیشوند فعلی by-

پیشوند فعلی b- در اسفار خمسه واتیکان و تفسیر حزقیال اغلب به صورت by- دیده می‌شود. در اسفار خمسه لندن نیز گاهی صورت by- به کار رفته است. این y احتمالاً نشان‌دهنده تلفظ فارسی میانه این جزء یعنی یای مجهول /ē/ یا صورت اشباع شده e یعنی i است^(۷):

PV:1: 1.16 *wby 'fryd xwd'y mr dw rwsn'yih'* و بیافرید خدای دو روشنایی بزرگ

PV:1: 1.4 *wby dyd xwd'y mr 'n rvsn'yy* و بدید خدای آن روشنایی

PV:1: 1.5 *wby x'nd xvd'y brwsn'yy rwz wbt'ryky x'nd šb* و خدا روشنایی را روز و تاریکی را شب خواند

VV:1: 3.15 *wdwšmny by nhm... by kwβd twr' sr wtw by gzy 'wyr' p'snh* و دشمنی بنهم ... سر تو را بکوبد و تو پاشنه او را بگری

PL: 3: 15: 29: *by br'd* ببرد

EZ: 32:5: *wm'nyš š'hyd gwptn ky pwr by kwnwm* و شاید بتوان معنی‌اش را «پُرکنم» گفت

EZ: 18: 23: *hny p' 'b'z gštn 'w 'z tryqtyh' 'w by zyjd* نه! با بازگشتن او از روشش و زنده ماندنش [شاد می‌شوم]

در متون فارسی - عربی نیز موارد بسیار نادری از وجود پیشوند فعلی «ب» به صورت «بی» دیده می‌شود. برای مثال در تفسیر سوراآبادی چاپ عکسی بنیاد فرهنگ صورت «بیسامانیدند؟» بدون نقطه و در ترجمه «واصلحوا» آمده (سوراآبادی، ۱۳۴۵، ص ۱۸: ۱۵).

۷-۲- پیش‌وند فعلی -by- پیش از افعال ربطی

در متون فارسی - عربی در فعل‌های اسنادی (بودن، شدن) و فعل‌های دیگر که گاه به معنی اسنادی به کار می‌روند (رفتن، آمدن، گردیدن) هیچ‌گاه جزء «ب» بر سر صیغه ماضی تام در نمی‌آید (خانلری، ۱۳۸۲، ج ۲: ۲۱۶). این پیشوند تنها همراه با فعل «بودن» به کار می‌رود که معنای آن را به «موجود بودن و وجود داشتن» تغییر می‌دهد (همان، ۲۱۷). اما در تفسیر

حزقیال پیشوند -by- پیش از این گونه افعال چه در زمان ماضی و چه مضارع به کار می‌رود:

EZ: 24: 18: šbhng'm <i>by bwd</i>	شب‌هنگام بود
EZ: 22: 31: skt t'yp <i>by bwdnd</i>	سخت ضعیف بودند
EZ: 11: 17: skwn dr'z <i>by b'sd</i>	سخن دراز باشد
EZ: 16: 50: bwlnd <i>by bwd</i>	بلند بود
EZ: 9: 9: pwr <i>by bwd</i>	پُر بود

۷-۳- پیش‌وند فعلی -by- در فعل مرکب

در فعل‌های مرکب غالباً هم‌کرد بدون جزء «ب» می‌آید. اما گاهی با این جزء نیز دیده می‌شود. شاید بتوان گفت که هرگاه نویسنده مجموع فعل مرکب را در حکم یک واحد تلقی کرده جزء «ب» را در آغاز هم‌کرد نیاورده‌است. اما هر جا که مفهوم یکی از دو کلمه (اسم/ صفت + هم‌کرد) را جداگانه در نظر گرفته فعل را با این جزء به کار برده‌است (خانلری، ۱۳۸۲: ج ۲: ۹-۲۰۸). در تفسیر حزقیال، در تمامی فعل‌های مرکب پیشوند -by- پیش از هم‌کرد به کار می‌رود:

EZ: 9: 7, 10: 12, : pwr <i>by kwnd</i>	پر کند
EZ: 11: 16: gyrd <i>by kwnwm</i>	گرد کنم
EZ: 21: 29: 'šk'rh <i>by krdyt</i>	آشکار کردید
EZ: 27: 33: syr <i>by krdy</i> , tw'ngr <i>by krdy</i>	سیر کردی، توانگر کردی

۸- نتیجه‌گیری

روشن است که برخی از عناصر زبانی یا ساخت‌هایی که تاکنون تصور می‌شد تنها در دوره میانه وجود داشته‌است، در گونه جنوب غربی فارسی نو هم یافت می‌شود. برخی از این عناصر در

فارسی نو دچار تحول آوایی شده‌اند. برای مثال پسوند متعدی‌ساز *-m* به صورت کوتاه‌شده *-ən* در تفسیر حزقیال و اسفار خمسه لندن دیده می‌شود. برخی از ساخت‌های دوره میانه نیز در دوره نو به صورت بسط‌یافته به کار رفته‌است. برای مثال ساخت مجهول با ماده مجهول تنها در صیغه سوم شخص مفرد دیده می‌شود؛ ولی در تفسیر حزقیال این ساخت در صیغه سوم شخص جمع، اول شخص جمع و دوم شخص مفرد نیز به کار رفته‌است. به علاوه در برخی موارد پسوند مجهول *-yh* به صورت تحول یافته *-h* و پسوند ماضی *-ist* به صورت تحول یافته *-st* دیده می‌شود. در تفسیر حزقیال از همین ساخت مجهول وجه وصفی و مصدر نیز ساخته می‌شود. نکته جالب اینکه در دوره نو از فعل لازم، اسم و صفت نیز فعل مجهول ساخته می‌شود. بنابراین شاید بتوان گفت مهم‌ترین ویژگی گونه فارسی جنوب غربی حفظ و حتی بسط ساختاری بسیاری از ساخت‌های فعلی دوره میانه در دوره نو و پس از اسلام است. با توجه به شباهت‌های ساختار افعال میان این گونه زبانی و گونه سیستانی (قرآن قدس) این دو گونه مهم‌ترین کانون‌های حفظ و تداوم ساختار افعال دوره میانه در دوره نو هستند. این امر در تقابل با ساختارهای دگرگون‌شده گونه‌های شمالی‌تر زبان فارسی از جمله گونه فرارودی (ماوراءالنهری) قرار می‌گیرد.

پی‌نوشت

۱. غنی (۱۳۸۹، ۱۴۲) *by tbhhyst* را «به (به‌سوی) تباهی شد (تباهی شدن است)» آورده؛ اما به نظر می‌رسد اگر *by* را به معنی «به‌سوی» در نظر بگیریم دو اشکال پیش می‌آید: اول اینکه پس از آن باید اسم به کار رود و بنابراین باید جزئی از *tbhhyst* باید به عنوان اسم در نظر گرفته شود. همان‌طور که غنی *tbhhyst* را «تباهی شد (تباهی شدن است)» معنی کرده (همان‌جا). دیگر اینکه به تبع خوانش اول *tbhhyst* دارای ساخت مجهول نیست؛ زیرا *tbhhyst* را باید دو جزء بدانیم: ۱. *tbh* به معنی تباهی؛ ۲. *hyst* به معنی رفت. به این ترتیب به نظر می‌رسد مفهوم «شدن» در فعل مجهول را با «شدن» به معنی «رفتن» خلط می‌شود. مکنزی نیز *tbhhyst* را *was ruined* معنی کرده (MacKenzie 1999: 259). بنابراین به نظر می‌رسد *by* در اینجا نیز مانند نمونه‌های دیگر در تفسیر حزقیال پیشوند فعلی باشد.

۲. *w* در این نمونه «واو» حالیه است که مشابه آن در زبان عربی نیز کاربرد دارد.

۳. در ترجمه روان فارسی آیه (۵: ۳۳: ۲۷) آمده: خداوند ... دشمن را از حضور تو اخراج می‌کند (ترجمه کتاب مقدس، ۱۹۲۰، ۳۳۳).

۴. در PV نیز معادل «بیایاد» *by'y'd* فعلی با ساخت التزامی فارسی دری دیده می‌شود:

PV:3: 14: 36: *wx'ly kwnnd mr 'n x'nh pyštr* و آن خانه را خالی کنند، قبل از آنکه
by šwwd 'n khn آن کاهن بیاید

۵. در این جمله به نظر می‌رسد که *by st'dnd* نیز صرف‌نظر از اینکه ماضی است، دارای ساخت التزامی باشد. اما از آنجاکه در این متن ماده «ستاندن» همواره به صورت *st'd* به کار می‌رود، نمی‌توان به صورت قطعی اظهار نظر کرد. نمونه‌هایی از *st'd-: st'd- hmy st'dnd bywg'n 'w :st'd- 'n mrdwm'n ky by* (EZ: ۲۲: ۲۵)، *st'dnd 'yš'n r'* (EZ: ۱۹: ۹) (نک. ماده‌ها).

۶. نغزگوی کهن (۱۳۸۹: ۹۵) معتقد است این وند در دوران متقدم فارسی جدید برخی از ویژگی‌های ویژه‌بست‌ها را داشته ولی به تدریج و با از دست دادن این ویژگی‌ها مشخصه‌های وندهای تصریفی را کسب کرده‌است. باتوجه به اینکه در فارسی امروز نیز این «ب» بر سر افعال التزامی و امر درمی‌آید به نظر می‌رسد این امر صحیح باشد. البته در بسیاری از گویش‌ها نیز این «ب» سبب تمایز در وجه، زمان و دیگر امکانات دستگاه فعلی می‌شود. برای مثال در گویش مازندرانی این پیشوند بر سر ماضی تام (ساده، مطلق) درآمده (بوتمه = گفتم) و آن را از ماضی ناتمام (استمراری) (گوتمه = می‌گفتم) متمایز می‌کند (خانلری، ۱۳۸۲، ج ۲، ۲۰۴).

۷. برخی مانند ملیکیان (۲۰۰۱: ۸) *w* و *y* متون فارسیهود را نشان‌دهنده مصوت‌های کوتاه می‌دانند. وی در این مورد می‌نویسد: مصوت‌های کوتاه دوره کلاسیک فارسی یا دری یعنی */u/* و */ā/* در فارسی معاصر به */o/* و */e/* کوتاه تحول یافته‌اند (مثلاً «گل» که در فارسی کلاسیک *gul* تلفظ می‌شده اکنون *gol* و دل به ترتیب *dil* و *del*) و این ویژگی هنوز هم در فارسی آسیای مرکزی یا تاجیکی دیده می‌شود. در متن «کتب پنج‌گانه» [اسفار خمه] تمام این موارد در خط عبری با *w* و *y* نوشته می‌شوند که از نظر املائی درست نیست. زیرا این مصوت‌ها همان‌طور که گفته شد کوتاه هستند. باید در نظر داشت که این موارد فقط نتیجه یک پدیده املائی است. یعنی با نوشتن «مورغ» به جای «مُرغ» *mūrṣ* در تقابل با *mory* قرار نمی‌گیرد (*ū*) دراز مقابل */u/* کوتاه). بلکه این برای خواندن صحیح *mury* به جای *mory* است. برای روشن شدن مطلب باید گفت در نظام آوایی دوره میانه زبان ایرانی در مقابل مصوت‌های کوتاه */ā, ā, u/* مصوت‌های بلند */ā, ā, ū/* قرار داشته‌اند. به‌علاوه دو مصوت بلند دیگر */ē, ō/* نیز در این نظام دیده می‌شود (ابوالقاسمی، ۱۳۸۱، ۷). بنابراین باید توجه داشت که ملیکیان در مورد صورت املائی *y* سه نوع مصوت را در تقابل با هم قرار می‌دهد: *e, i, ā*. اما وی اشاره‌ای به تلفظ یای مجهول */ē/* نمی‌کند. در صورتی که وجود این تلفظ نیز برای *y* فارسیهود بسیار محتمل است.

عناوین اختصاری متون

PL	→	Paper 1972	←	اسفار خمه لندن
PV	→	Paper 1965a, b & 1966	←	اسفار خمه واتیکان
Ez	→	Gindin 2007	←	تفسیر حزقیال
EJA	→	MacKenzie 1999	←	تفسیر یوشع (مناظره فارسی - یهودی)
LRA	→	Margoliuth, 1899	.	سند اهواز (گزارش حقوقی اهواز)

منابع

- ابوالقاسمی، م. ۱۳۸۱. دستور تاریخی زبان فارسی، تهران: سمت.
- ارانسکی، ی. م. ۱۳۵۸. مقدمه فقه‌اللغه ایرانی، ترجمه ک. کشاورز، تهران: پیام.
- آموزگار، ژ. و تفضلی، ا. ۱۳۸۲. زبان پهلوی: ادبیات و دستور آن، تهران: معین.
- بدر عقیلی. ۲۰۰۴. اکتب و تکلم عبریه بالسهوله، لبنان: دارالعلم
- ترجمه کتاب مقدس (عهد عتیق و عهد جدید که از زبان‌های اصلی عبرانی و کلدانی و یونانی ترجمه شده است). ۱۹۲۰. درالسلطنه لندن.
- خانلری، پ. ۱۳۸۲. تاریخ زبان فارسی، جلد ۳، تهران: فرهنگ نشر نو.
- خانلری، پ. ۱۳۸۶. زبان‌شناسی و زبان فارسی، تهران: توس.
- راستارگویا، و. س. ۱۳۷۹. دستور زبان فارسی میانه، ترجمه و. شادان، انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.
- رضایتی کیشه‌خاله، م. و جلاله‌وند آکامی، م. ۱۳۹۰. «فعل مجهول در زبان‌ها و گویش‌های ایرانی»، *ادب‌پژوهی*، (۱۶): ۹-۳۴.
- رضایی باغبیدی، ح. ۱۳۸۸. تاریخ زبان‌های ایران، تهران: مرکز دایره‌المعارف بزرگ اسلامی.
- رواقی، علی. ۱۳۸۲ الف. «گویش‌ها و متون فارسی ۱»، *نشریه نامه انجمن*، (۱۰): ۱۳-۴۱.
- رواقی، علی. ۱۳۸۲ ب. «گویش‌ها و متون فارسی ۲»، *نشریه نامه انجمن*، (۱۱): ۳۸-۷۶.
- رواقی، علی و شکبیا صیاد. ۱۳۸۳. زبان فارسی فرارودی (تاجیکی)، *سنجش میان واژگان امروزی فرارودی (تاجیکی) با نوشته‌های قدیم فارسی و گویش‌های ایرانی*، تهران: هرمس.
- رواقی، علی. ۱۳۸۶. «گونه‌شناسی (سبک‌شناسی) نوشته‌های ادب فارسی»، *نشریه گزارش فرهنگستان زبان و ادب فارسی*، (۵): ۸۰-۸۷.
- رواقی، علی. ۱۳۹۴. «گونه‌شناسی متن‌های فارسی گونه فارسی فرارودی (ماوراءالنهری) با نگاهی به کتاب ارشاد»، *نشریه ضمیمه آینه میراث*، (۳): ۳-۱۵۴.
- رواقی، علی. ۱۳۹۵. «گونه‌شناسی متن‌های فارسی: گونه فارسی هروری با نگاهی به کلمات شیخ الاسلام در کتاب «در هرگز و همیشه انسان»»، *نشریه ضمیمه گزارش میراث*، (۴): ۳-۱۶۵.
- سورآبادی، ا. ۱۳۴۵. تفسیر قرآن کریم، به‌اهتمام م. مینوی، تهران: بنیاد فرهنگ ایران.
- صادقی، ع. ۱۳۸۰. *مسائل تاریخی زبان فارسی*، تهران: سخن.
- صادقی، ع. ۱۳۸۹. «غزلی از قطب‌الدین شیرازی به گویش قدیم شیراز»، *مزدک‌نامه*، جلد ۳، تهران: اساطیر، صص. ۱۳۵-۱۴۱.
- صادقی، ع. ۱۳۹۲. «ابیات شیرازی سعدی در مثلثات»، *ویژه‌نامه زبان‌ها و گویش‌های ایرانی*، *ویژه‌نامه نامه فرهنگستان*، شماره ۱، صص. ۵-۳۷.
- صادقی، ع. ۱۳۵۷. *تکوین زبان فارسی*، انتشارات دانشگاه آزاد ایران.

- صادقی، ع. ۱۳۷۱. «اشعار محلی جامع الالحان عبدالقادر مراغی»، *زبان‌شناسی*، ۹(۱): ۵۴-۶۴.
- صادقی، ع. ۱۳۷۷الف. «فهلویات عبید زاکانی»، *زبان‌شناسی*، ۱۳ (۱ و ۲): ۸-۲.
- صادقی، ع. ۱۳۷۷ب. «متن کوتاهی به گویش لری از قرن یازدهم هجری»، *زبان‌شناسی*، ۱۳ (۱ و ۲): ۱۵-۹.
- صادقی، ع. ۱۳۷۹الف. «چند شعر به زبان کرجی، تبریزی و غیره»، *زبان‌شناسی*، ۱۵ (۲): ۱۴-۱۷.
- صادقی، ع. ۱۳۷۹ب. «یک فهلوی دیگر از عبید زاکانی (؟)»، *زبان‌شناسی*، ۱۵ (۱): ۱۵-۱۷.
- صادقی، ع. ۱۳۸۰. *مسائل تاریخی زبان فارسی*، تهران: سخن.
- صادقی، ع. ۱۳۸۲الف. «فهلویات شیخ صفی‌الدین اردبیلی»، *زبان‌شناسی*، ۱۸ (۲): ۱-۳۳.
- صادقی، ع. ۱۳۸۲ب. «فهلویات عین‌القضاة همدانی و چند فهلوی دیگر»، *زبان‌شناسی*، ۱۸ (۱): ۱۳-۲۴.
- صادقی، ع. ۱۳۸۲. «معارضه ترکی با فارسی در اران و شروان: چند بیت به یک گویش آرائی و شروانی»، *زبان‌شناسی*، ۱۸ (۱): ۱-۱۲.
- صادقی، ع. ۱۳۸۳. «گویش قدیم کازرون»، *زبان‌شناسی*، ۱۹ (۱): ۱-۴۱.
- صادقی، ع. ۱۳۵۷. *تکوین زبان فارسی*، تهران: دانشگاه آزاد ایران.
- غنی، ن. ۱۳۸۹. *بررسی چند متن کهن فارسی - یهودی*، دانش ایران.
- قرآن قدس. ۱۳۶۰. به کوشش ع. رواقی، تهران: مؤسسه فرهنگی شهید رواقی.
- کریمی دوستان، غ. و ر. ویسی. ۱۳۸۷. *حفظ یک ماده‌ساز باستانی در ساخت مجهول در زبان کردی*، *مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی مشهد*، ۴۱ (۱۶۰): ۱۳۷-۱۴۷.
- کمال‌الدین، ح. ۲۰۰۸. *معجم مفردات المشتركة السامی فی اللغة العربیة*، مکتبه‌الآداب.
- کیا، ص. ۱۳۲۷. *واژه‌نامه طبری*، انتشارات دانشگاه تهران.
- کیا، ص. ۱۳۳۰. *واژه‌نامه گرگانی*، انتشارات دانشگاه تهران.
- کیا، ص. ۱۳۵۷. *واژه‌های گویشی در هشت واژه‌نامه فارسی*، فرهنگستان زبان ایران.
- لازار، ژ. ۱۳۸۴. *شکل‌گیری زبان فارسی*، ترجمه م. بحرینی، تهران: هرمس.
- ملیکیان، گورگین. ۲۰۰۱. *نامه آفرینش*، قدیمترین ترجمه فارسی به خط عبری، ایروان.
- منصوری، یدالله. ۱۳۸۴. *بررسی ریشه‌شناختی فعل‌های زبان پهلوی (فارسی میانه زردشتی)*، تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی.
- نغزگوی کهن ۱۳۸۹. «از واژه‌بست تا وند تصریفی، بررسی تحول تاریخی بعضی واژه‌بست‌های فارسی جدید»، *دستور: ویژه‌نامه نامه فرهنگستان*، (۶): ۷۷-۹۹.
- نوروزی، ح. ۱۳۹۲. «بحثی درباره گویش‌شناسی متون فارسی - عبری دوره نخست: وجود لغات شرقی در برخی متون جنوب غربی»، *پژوهش‌های ادبی*، ۱۰ (۴۱): ۹۹-۱۳۲.

- ویندفور، گ. ال. ۱۳۷۶. «مراحل تکوین فارسی معاصر»، ترجمه ف. ابدالی، نامه پارسی، (۶): ۱۳۳-۱۴۲.
- هنینگ، و. ۱۳۶۵. «مخطوطات شعری از زمان رودکی»، ترجمه ناشناس، فرهنگ ایران زمین، زیرنظر و به‌کوشش ایرج افشار، تهران، (۲۶): ۹-۲۵.
- Borjjan, Habib 2015. "uudeo-Iranian Languages", in *Handbook of Jewish Languages*, Edited by Lily Kahn and Aaron D. Rubin, Leiden, Boston: Brill, 234-296.
- Gershevitch, Ilya. 1964. "Dialect Variation in Early Persian, Transactions of the Philological Society_ 63.1: 1-29.
- Gindin, T.E. 2007. *The Early Judaeo-Persian Tafsirs of Ezekiel: Text, Translation, Commentary*. Vol. I: text (Veroffentlichungen zur Iranistik), Austrian Academy of Sciences.
- Gindin, T.E. 2007. *The Early Judaeo-Persian Tafsirs of Ezekiel: Text, Translation, Commentary*, Vol. II: translation (Veroffentlichungen zur Iranistik), Austrian Academy of Sciences.
- Gindin, T.E. 2014. *The Early Judaeo-Persian Tafsirs of Ezekiel: Text, Translation, Commentary*. Vol. III: grammar (Veroffentlichungen zur Iranistik), Austrian Academy of Sciences.
- Henning, W.B. 1977. "Das Verbum des Mittelpersischen der Turfanfragment", (ZII, pp. 158-253), in selected paper, ACTA IRANICA, Deuxieme Serie, Vol. V, 14: 65- 160.
- Lazard, G. 1968. "La Dialectologie du Judeo-Persan", *Studies in Bibliography and Booklore*, 8: 77-98
- Lazard, G. 1963. *La langue des plus anciens monuments de la prose persane*, Paris: librairie c. klincksieck
- Mackenzie, David Neil 1999. "An Early Jewish-Persian Argument", in *IRANICA DIVERSA*, Edited by Carlo G. Cereti and Ludwig Paul, 2 Vol, Serie Orientale Roma, Istituto Italiano Per l'afrika l'oriente, NA315-NA337.
- Mackenzie, David Neil 1971. *A Concise Pahlavi Dictionary*, London, oxford univeversity press.
- Margoliouth, D, S 1899. "A Jewish-Persian Law Report", *The Jewish Quarterly Review*, Jul., Vol. 11, No. 4 (Jul., 1899): 671-675.
- Meier, F. 1981. "Aussprachefragen des älteren Neupersisch", *Oriens* 27-28: 150-151.
- Moreen, Vera Basch 2014. *Catalog of Judeo-Persian Manuscripts in the Library of the Jewish Theological Seminary of America*, (Études Sur Le Judaïsme Médiéval 63). Leiden/ Boston: Brill.
- Paper, H.H., 1965a. "The Vatican uudeo-Persian Pentateuch: Numbers", *Acta Orientalia*, xxix, 3-4: 253-370.
- Paper, H.H., 1965b. "The vatican uudeo- Persian Pentateuch: Exodus and Leviticus", *Acta Orientalia*, xxix, 1-2: 75-181.

- Paper, H.H., 1966. "The Vatican udeo- Persian Pentateuch: Genesis", *Acta Orientalia*, xxviii 3-4: 263-340, 1966
- Paper, H.H., 1972. *A Judeo-Persian pentateuch, The Text of the oldest Judeo-Persian Pentateuch Translation*, British Museum Ms. Or. 5446. Jerusalem and Leiden.
- Paul, Ludwig 2013. *A Grammar of Early Judaeo-Persian*, Wiesbaden, Reichert Verlag.
- Shaked, Shaul 2003. "Early Judaeo-Persian texts. With notes on a commentary to Genesis". *Persian Origins*, 2003: 195-219.
- Shaked, Shaul 2009. "Classification of Linguistic Features in Early Judeo-Persian texts", *Exegisti monumenta, festschrift in Honour of Nicholas Sims-Williams*, Edited by Werner Sundermann, Almut Hintze and Francois de Blois, Harrassowitz Verlag.

روش استناد به این مقاله:

نوروزی، ح. ۱۴۰۱. «برخی ساخت‌های فعلی دوره میانه در متون گونه فارسی جنوب غربی (بحشی در معرفی یک گونه از زبان فارسی)»، *زبان فارسی و گویش‌های ایرانی*، ۱(۱۳): ۷۷-۱۰۰. DOI:10.22124/plid.2023.23168.1617

Copyright:

Copyright for this article is retained by the author(s), with first publication rights granted to *Zaban Farsi va Guyeshhay Irani (Persian Language and Iranian Dialects)*. This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the original work is properly cited.

